

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Spiegelpaleis Indië: Javanen, Europeanen en Indo-Europeanen in de reisverhalen van Johannes Olivier
Honings, R.A.M.

Citation

Honings, R. A. M. (2022). Spiegelpaleis Indië: Javanen, Europeanen en Indo-Europeanen in de reisverhalen van Johannes Olivier. *Internationale Neerlandistiek*, 60(2), 149-174. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3492062>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3492062>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Spiegelpaleis Indië

Javanen, Europeanen en Indo-Europeanen in de reisverhalen van Johannes Olivier

Rick Honings

Abstract

Rob Nieuwenhuys, one of the most prominent historians of the Dutch East Indies literature, characterizes Johannes Olivier (1789-1858) as a writer who was critical of the European sense of superiority in the Dutch East Indies. Olivier worked in the colony in the service of the Dutch government from 1817 onwards. After returning to the Netherlands in 1826, he became a writer and published several books, including *Aanteekeningen gehouden op eene reize in Oost-Indië* (1827, Notes taken on a trip to the East Indies), *Land- en zeetogten in Nederland's Indië* (3 volumes, 1827-1830, Land and sea expeditions in the Dutch East Indies) and *Tafereelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië* (1836-1838, 2 volumes, East Indies tableaux and curiosities). How did Olivier write about the Javanese and European population of the Indies? According to Nieuwenhuys 'the Javanese' is Olivier's main character, for whom he felt great sympathy. But is this really the case? With a postcolonial rereading of his travel texts, I will argue that Olivier used the Javanese to hold up a mirror to the Europeans in the colony.

Keywords: Johannes Olivier, Dutch East Indies, colonial literature, postcolonialism, representation of Europeans, Indonesians and Eurasians, Nederlands-Indië, koloniale literatuur, postkolonialisme, representatie van Europeanen, Indonesiërs en Indo-Europeanen.

Abstract

Rob Nieuwenhuys, een van de meest vooraanstaande historici van de Nederlands-Indische letterkunde, karakteriseert Johannes Olivier (1789-1858) als een schrijver die kritisch was over het Europese superioriteitsgevoel in Nederlands-Indië. Olivier werkte vanaf 1817 in de kolonie in dienst van het Nederlandse gouvernement. Na zijn terugkeer in Nederland in 1826 werd hij

schrijver en publiceerde verschillende boeken, waaronder *Aanteekeningen, gehouden op eene reize in Oost-Indië* (1827), *Land- en zeetogten in Nederland's Indië* (3 delen, 1827-1830) en *Tafereelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië* (2 delen, 1836-1838). Hoe schreef Olivier over de Javaanse en Europese bevolking van Indië? Volgens Nieuwenhuys is 'de Javaan', voor wie de auteur grote sympathie voelde, de hoofdpersoon in Oliviers werken. Maar is dat wel zo? Met een kritische, postkoloniale herlezing van zijn reisteksten zal ik betogen dat Olivier de Javanen gebruikte om de Europeanen in de kolonie een spiegel voor te houden.

Het was de 'onwêrstaanbare zucht' om 'vreemde landen en volken' te leren kennen die Johannes Olivier (1789-1858) in mei 1817 deed besluiten om naar Indië te vertrekken (Olivier, [1835], p. 6).¹ Wat hij daar als ambtenaar in dienst van het gouvernement beleefde, beschreef hij later in een reeks reisverhalen. In 1827 verscheen zijn eerste werk, *Aanteekeningen, gehouden op eene reize in Oost-Indië*.² Daarna volgden drie delen *Land- en zeetogten in Nederland's Indië* (1827-1830) en twee delen *Tafereelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië* (1836-1838). Deze werken, die in het literair-historisch onderzoek nog weinig aandacht hebben gekregen, staan in dit artikel centraal. In de jaren hierna publiceerde Olivier ook nog reisverhalen voor kinderen,³ vertalingen en het tijdschrift *De Oosterling* (1835-1838).⁴

Wie Oliviers werken achter elkaar leest, valt het op dat hij zichzelf nogal eens herhaalde. Olivier was een broodschrijver en diste om de pagina's te vullen regelmatig verhalen en anekdoten op die hij elders ook al eens had verteld.⁵ In zijn werk bekritiseerde Olivier vroegere auteurs die over Indië hadden geschreven. Zo ergerde hij zich aan Thomas Stamford Raffles, die in zijn *History of Java* (1817) kritisch was over de Nederlanders en volgens Olivier 'alles opzettelijk in een verkeerd daglicht' stelde. Het boek *Mission to the East Coast of Sumatra, in 1823* (1826) van John Anderson hekelde hij eveneens: deze auteur spelde de lezer volgens Olivier 'bespottelijke sprookjes' op de mouw, bijvoorbeeld over 'hoenders, zoo groot dat zij staande van de tafel de broodkruimen pikken (in een land N.B. waar noch tafel noch brood gebruikt wordt)' (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 3). Door zich tegen anderen af te zetten deed Olivier het voorkomen alsof hij wél een realistisch beeld van Indië schetste. Hij claimt dat hij de lezer objectieve, betrouwbare informatie verschaft. De ideale auteur moest naar zijn zeggen 'bezielde zijn door liefde tot waarheid' en in het bezit zijn van een 'helderzienden geest, onbeneveld met vooroordeelen'. Daarom liet hij zijn 'dierbaar ik' bewust grotendeels buiten beschouwing (Olivier, 1827-1830, deel 1, pp.2-3 en 5).

Hoewel er waardering bestond voor Oliviers werk – er verschenen positieve recensies en *Land- en zeetogten* werd in het Duits vertaald⁶ – klonk er ook kritiek. Sommigen, zo merkte Olivier zelf op, drongen er bij hem op aan om zijn verhalen wat meer te doorvlechten met ‘persoonlijke lotgevallen’. Daar was hij naar eigen zeggen niet toe in staat: ‘Ik erken, dat Hafner dit met veel belangwekking, in zijne zoo lezenswaardige Reisbeschrijvingen heeft gedaan, doch niet allen is dit talent gegeven’ (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. ix). Olivier verwees naar reisauteur Jacob Haafner (1754-1809), die onder meer door India had gereisd, en die inderdaad veel meer schreef over zijn eigen persoonlijke belevenissen, waardoor zijn werk ook nu nog zeer leesbaar is.⁷ Olivier kon naar eigen zeggen slechts een zakelijk verslag presenteren over plaatsen die hij bereisd had en bevolkingsgroepen waarmee hij onderweg had kennisgemaakt.

De laatste decennia hebben de *travel writing studies* zich internationaal ontwikkeld tot een bloeiend vakgebied. Het onderzoek naar koloniale reizen neemt daarbinnen een bijzondere plaats in. Er bestaat veel belangstelling voor de ideologieën die in reisteksten verscholen liggen. Deze mogen op het eerste oog dikwijls objectief lijken, ze zijn het niet. In de woorden van Tim Youngs (2013, pp. 10-12): ‘The biggest fiction is travel writing’s own claim to being an objective genre.’ Reisliteratuur is een genre dat sterk beïnvloed werd door ideeën over gender, klasse en ras. Doordat reizigers in een koloniale *contact zone* terechtkwamen waar ze in aanraking kwamen met oorspronkelijke bewoners van de gekoloniseerde gebieden (vergelijk Pratt, 2008, p. 8), waren ze als het ware gedwongen te schrijven over de inheemse ‘ander’ en daarmee onvermijdelijk ook over zichzelf. Reizen behelst in die zin altijd een confrontatie tussen ‘alterity and identity’ en ‘difference and similarity’ (aldus Thompson, 2011, p. 9).

Dat geldt ook voor Oliviers reisverhalen. Olivier mocht dan een min of meer neutrale, onbevooroordeelde beschrijving van de kolonie nastreven, objectief zijn de teksten allerminst. Zo verdedigde hij de ‘gewenschte vermeerdering van het gezag der meer verlichte, en gevolgelijk meer magtige Europeanen’ in de Indische archipel (Olivier, 2001, deel 1, p. 2; vergelijk Van Zonneveld, 1995, p. 17). Net als andere vroegnegentiende-eeuwse reizigers gaf Olivier er in zijn teksten bovendien blijk van sterk gericht te zijn op de natuurlijke bronnen (specerijen, goud, diamanten) van het land. Wat hij zag, werd imperialistisch gestuurd en stond in dienst van de ‘European economic and political expansionism’ (Pratt, 2008, p. 37).

In deze bijdrage richt ik me op Oliviers representatie van de Javanen en Europeanen. In zijn *Oost-Indische Spiegel* merkt Rob Nieuwenhuys (1972, p. 90) op dat ‘de Javaan’ het hoofdpersonage is in Oliviers reisverhalen: ‘De

nadruk ligt in zijn boeken niet op de Europeanen en de Europese wereld, maar op de autochtone samenleving. Hij tracht tot de inlander door te dringen en hem te begrijpen en wat veelzeggend is: hij weet waardering op te brengen, hij voelt genegenheid.' Daar voegt Nieuwenhuys aan toe dat Olivier een unieke auteur was, omdat hij het Europese superioriteitsgevoel hekelde.⁸ Nieuwenhuys' observatie is slechts ten dele juist. In de Indische letterenstudie heeft lang de neiging bestaan om auteurs kritischer voor te stellen dan ze waren, wellicht vanuit de behoefte om te 'bewijzen' dat er niet alleen maar gejuich heeft geklonken voor het Nederlandse kolonialisme. In het geval van Olivier is dat echter niet vol te houden, zoals een postkoloniale herlezing van zijn werk kan aantonen.

Omdat koloniale reisverhalen zoals die van Olivier een groot publiek bereikten, bevatten ze niet alleen reflecties en representaties van de werkelijkheid, maar hebben ze die ook mede vormgegeven. Sinds de verschijning van *Orientalism* (1978) van Edward Said – 'a foundational text' voor de *travel writing studies* (Thompson, 2011, p. 135) – weten we dat teksten bestaan uit representaties van de werkelijkheid, maar dat die representaties niet de realiteit weergeven maar een visie daarop (Meijer, 2005). Volgens Said is er een 'oriëntalistisch' beeld ontstaan van het 'Oosten' dat krachtiger is dan de realiteit zelf. Sinds Said gaan onderzoekers op het gebied van de *travel writing studies* ervanuit dat reisteksten een cruciale bijdrage hebben geleverd aan het legitimeren van koloniale projecten (Thompson, 2011, p. 53).

Om zijn stelling uit te werken maakte Said gebruik van het door de Fransman Michel Foucault gemunte begrip 'discours'. Representaties in een tekst zijn niet louter een individuele aangelegenheid, maar worden gedetermineerd door een groter geheel van teksten, kennis en beelden, die samen een discours vormen. Volgens Said was het oriëntalistische discours zo sterk dat iedereen zijn eigen interpretatie van de werkelijkheid daardoor liet bepalen. Dit resulteerde in een beeld van de 'Oriënt' dat meer zegt over het 'Westen' dan over het 'Oosten' zelf. Said beargumenteert dat het 'Westen' er belang bij had dat in het koloniale discours een bepaalde visie dominant was: een visie die het 'Westen' superieur deed zijn aan het 'Oosten' en waarin het 'Westen' het 'Oosten' domineerde. Het oriëntalisme was gebaseerd op een 'ontologische ongelijkheid' tussen 'Occident' en 'Oriënt' (Said, 2005, p. 200).

Koloniale literatuur heeft volgens Said een belangrijke bijdrage geleverd aan de creatie van dit discours. Oosterlingen werden daarin systematisch als inferieur afgeschilderd, gelijkend op dieren, lui, initiatiefloos, vies, leugachtig, onwetend en 'anders'. Europeanen daarentegen werden doorgaans voorgesteld als toonbeelden van 'beschaving'. Het 'Westen' stond voor kracht, mannelijkheid en Verlichting, het 'Oosten' voor zwakheid, vrouwelijkheid

en achterlijkheid. Die beeldvorming diende als rechtvaardiging van het imperialisme: degene die inferieur was, vroeg er als het ware immers om 'beschaafd' te worden door de 'superieur' geachte Europeaan. Er was dus sprake van een sterke, sturende 'culturele kracht', die de politieke en militaire overheersing legitimeerde (Said, 2005, p. 135).

Hoewel er in de loop der tijd de nodige kritiek is gekomen op Said en zijn navolgers, speelt zijn *Orientalism* in de *travel writing studies* nog altijd een belangrijke rol. We zullen zien dat er in Oliviers reisverhalen eveneens een binaire oppositie wordt gecreëerd tussen 'Oost' en 'West', maar dat Olivier de tegenstelling tussen 'alterity and identity' en 'difference and similarity' (Thompson 2011, p. 9) anders uitwerkte dan vaak gebeurde. Mijn stelling is dat hij positief schreef over Javanen met het doel om de Europeanen in de kolonie een spiegel voor te houden. Na een korte schets van Oliviers leven zal ik achtereenvolgens zijn representatie van Javanen, Europeanen en Indo-Europeanen analyseren.

'Lust tot onderzoek'

Omdat er weinig over Olivier geschreven is en om zijn observaties over Indië te contextualiseren, geef ik eerst een beknopte schets van zijn leven.⁹ Johannes Olivier werd op 27 juli 1789 in Utrecht geboren. Zijn vader werkte er als 'courantier' van de *Utrechtsche Courant*. Toen zijn zoon twee jaar oud was, stierf zijn echtgenote in het kraambed. Olivier senior hertrouwde en vertrok enige tijd later naar Engeland. Zijn zoon Olivier liet hij achter bij een tante, die de jongen naar een Franse kostschool stuurde. Nadat Olivier enige tijd in Frankrijk gewerkt had, besloot hij in Nederland een carrière na te streven als vertaler en schrijver, maar dat ging moeizaam. Toen er op een dag een kapitein bij zijn tante logeerde, kwam bij Olivier naar eigen zeggen de gedachte op naar Indië te gaan om zijn 'lust tot onderzoek' te bevredigen (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 8).

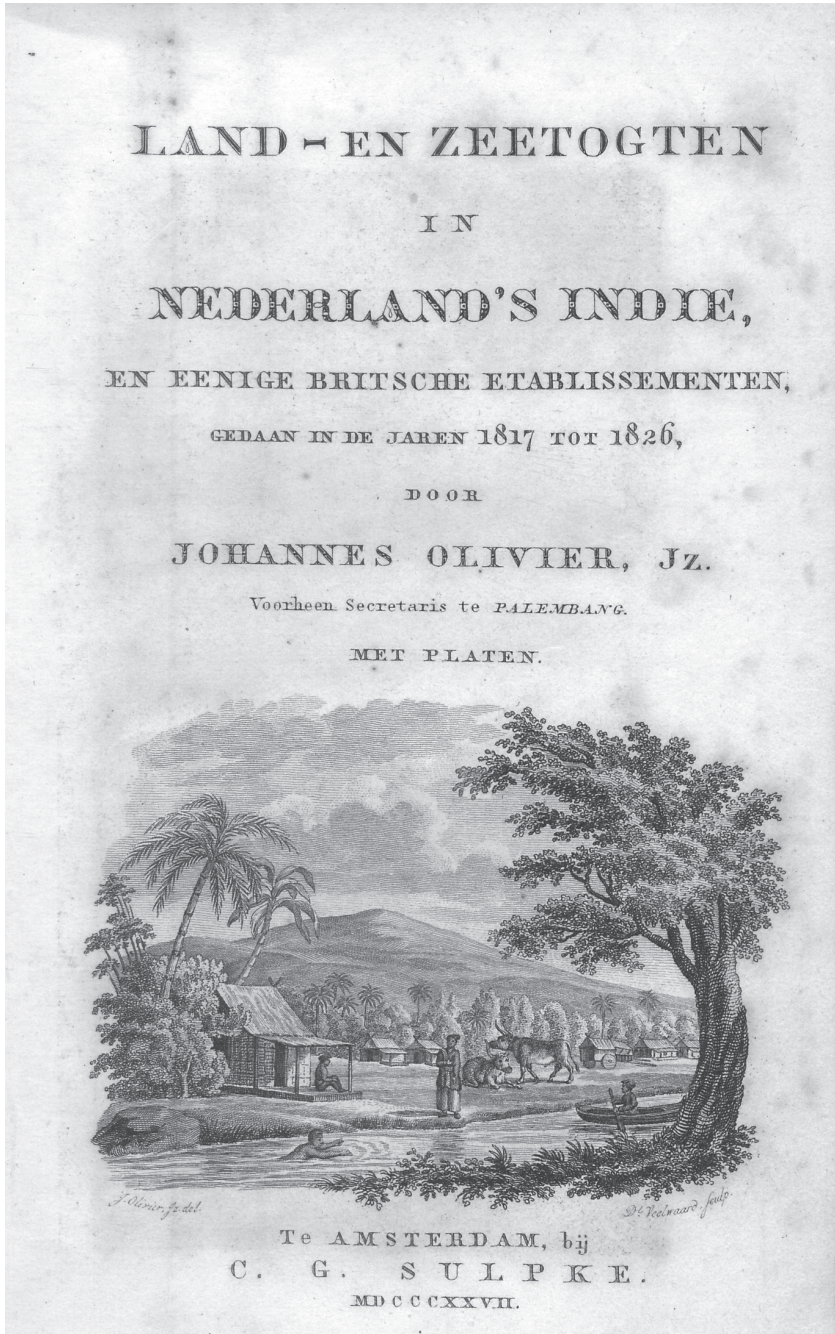
Met het fregat *Wilhelmina* begaf hij zich op weg (Olivier 1827-1830, deel 1, p. 9). In *Elviro's reis naar en door Java en de Molukkos* ([1835]) – Elviro is een anagram van Olivier – schreef Olivier dat hij zich op zee 'vergenoegd en vrolijk' voelde. Zelfs een zware storm op zee, waarbij golven het dek overspoelden en het hele schip heen en weer slingerde, ervoer hij als een bijzondere ervaring. Hij roemde de 'verwonderlijke orde, eensgezindheid, gulhartigheid, rondborstigheid, ongemeende werkzaamheid en behendigheid' van de bemanning en verwonderde zich erover hoe zij dagelijks letterlijk 'schoon schip' maakte. Omdat er geen sterfgevallen aan boord

‘wereldberoemde hoofdstad’ van Indië te zien (Olivier, [1835], pp. 45-46). Net als veel andere reizigers in deze periode vond Olivier Batavia nogal tegenvallen. De ‘Koningin van het Oosten’ verkeerde in verval. Afgaande op beschrijvingen had hij verwacht een prachtige, drukke koopstad aan te treffen, maar Batavia leek wel een ruïne (Olivier, [1835], p. 38 en p. 51; 1827-1830, deel 1, p. 19).

In 1821 werd Olivier aangesteld als tweede klerk en een jaar later als tweede commies op de Algemene Secretarie, het departement dat de gouverneur-generaal ondersteunde. Vervolgens werd hij secretaris van Herman Warner Muntinghe (1773-1827), die lid was van de Raad van Indië, en vanaf juli 1822 van Jan Izaäk van Sevenhoven (1782-1841), de commissaris van Palembang. Oliviers carrière mocht dan voorspoedig verlopen, zijn ‘opbruisend gestel’ in combinatie met een drankverslaving bracht hem in de problemen. Op een avond in 1822 liep de situatie zo uit de hand dat hij met een sabel zwaaide en met pistolen in de lucht schoot, waarna hij gearresteerd en in de gevangenis opgesloten werd. Olivier werd teruggezonden naar Batavia en ging weer op de Algemene Secretarie werken, maar omdat zijn gedrag niet verbeterde, volgde op 6 november 1823 ontslag. Het gouvernement gaf hem vervolgens nog één laatste kans: hij werd benoemd tot ‘schrijver’ bij de Koloniale Marine. In die hoedanigheid vergezelde hij gouverneur-generaal Godert van der Capellen (1778-1848) op een inspectietocht door de Molukken (Jacquet, 1989, p. 128).

Op het eiland Ternate ging het weer mis: in april 1825 gedroeg Olivier zich volgens een getuige ‘allerbespottelijkst’ en kon hij zijn ‘zugt tot drinken en twist zoeken’ niet onderdrukken. Een paar maanden later was het nog een keer raak. Toen men hem tot bedaren probeerde te brengen, werd Olivier zo kwaad dat hij een speeltafeltje tegen het hoofd van kapitein Zacharias Schrooijesteijn, zijn meerdere, wierp, waardoor die een jukbeen brak. Het leidde tot een aanklacht wegens ‘verregaande insubordinatie en brutaliteit’ (Jacquet, 1989, p. 129). Ditmaal waren de gevolgen ernstiger. Via Ambon werd Olivier naar Surabaya overgebracht en in verzekerde bewaring gesteld op het fregat *Dageraad*. Daar kreeg hij te horen dat hem een verder verblijf in Nederlands-Indië ontzegd werd. In 1826 verliet Olivier de kolonie.

Olivier vestigde zich hierna in Amsterdam, waar hij trouwde en een gezin stichtte. Nu zijn ambtelijke carrière was mislukt, legde hij zich toe op schrijven. Omdat hij dolgraag naar Nederlands-Indië wilde terugkeren, stuurde Olivier telkens als hij een nieuw werk publiceerde een exemplaar naar het ministerie van Koloniën met het verzoek om een betrekking. Dat lukte ten slotte. Begin 1840 vertrok hij met zijn gezin naar ‘de Oost’, waar hij half juli arriveerde.¹⁰ In augustus berichtte hij in de *Javasche Courant* dat hij een kostschool wilde stichten,¹¹ maar in september trad hij in dienst van het

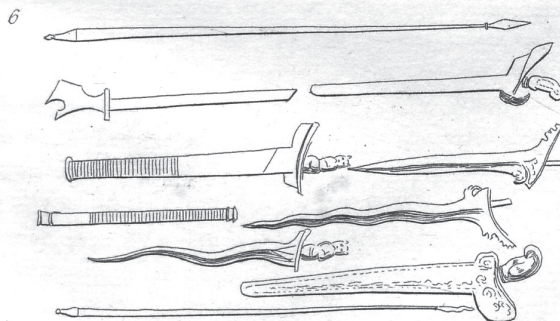
Afbeelding 2: Titelpagina van Johannes Olivier, *Land- en zeetogten in Nederland's Indië*. Deel 1. Amsterdam, C.G. Sulpe, 1827. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden.

Javaansche boer en boerin.

Javaan in Oorlogsgewaad.

Wapenen der inlanders.

Afbeelding 3: 'Javaansche boer en boerin', 'Javaan in Oorlogsgewaad' en 'Wapenen der inlanders'. Uit: Johannes Olivier, *Tafereelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië*. Deel 1. Amsterdam, G.J.A. Beijerinck, 1836. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden.

gouvernement als ‘translateur’ voor de Engelse taal en in december werd hij hoofdonderwijzer van de lagere gouvernementsschool in Weltevreden. In 1849 volgde zijn aanstelling tot directeur van ’s Lands Drukkerij en redacteur van de *Javasche Courant* (Jacquet, 1989, p. 130). Dat hij zijn wilde haren kwijt was, blijkt eveneens uit zijn benoeming tot bestuurslid van het Nederlandsch Oost-Indisch Bijbelgenootschap en het Javasche Medewerkend Zendeling-Genootschap in Batavia.¹²

In 1858 werd Olivier ‘aangetast’ door ‘gedurig wederkerende koortsen’, vermoedelijk malaria. Op 26 september 1858 blies hij in Batavia de laatste adem uit.¹³ Behalve zijn vrouw liet hij een zoon achter, de enige van de dertien kinderen die hem overleefde. Daarmee kwam er een einde aan het leven van een man die een paar duizend pagina’s over Indië had geschreven om Nederlanders die er nooit geweest waren en er vermoedelijk ook nooit zouden komen, ‘eenig berigt’ over de kolonie en haar bewoners te geven (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. vii).

De geïdealiseerde Javaan

Olivier laat zich in zijn reisverhalen, zoals gezegd, opvallend welwillend uit over de Javanen. Zij belichaamden voor hem een ideale staat van zijn, al beschouwde en classificeerde hij ze – geheel volgens de gewoonte van die dagen – steevast als groep en niet als individuen.¹⁴ Bovendien bestreed Olivier het volgens hem hardnekkige koloniale vooroordeel dat Javanen loom en indolent waren. ‘Wie den Javaan gezien heeft’, kon niet anders dan vaststellen dat deze niet te lui was ‘om door zwaren arbeid zelf, het lot van hem zelve en van zijn huisgezin te verbeteren en te veraangenamen’ (Olivier, 1827, p. 69). Als ze werden aangemoedigd, waren ze wel degelijk bereid ijverig en met inspanning te werken. Olivier stak de loftrumpet over de ‘wel beplante en naarstig onderhoudene akkers en rijstvelden der Javaansche landlieden’. Zoals bakkers in Europa voor dag en dauw opstonden om vers brood te bakken, zo zag Olivier inheemse boeren in alle vroegte bezig op het veld. ’s Middags bleven ze vanwege de hitte binnen, maar ze lagen dan niet te luieren. ‘De Javaan’ houdt zich dan ‘bezig met eenig huiswerk, met het maken van allerlei mandewerk van gevlochten boombladeren [...] of bamboes; met het breijen of verstellen van zijne vischnetten, of andere ligten arbeid, tot dat de koele namiddag hem wederom toelaat zich in het veld, op zijnen akker, of in zijnen boomgaard te vermoeijen’. Dat er een verkeerd beeld van hem bestond, hing volgens Olivier samen met de omstandigheid dat de Javaan minder hoefde te werken, omdat hij vanwege zijn primitieve

levenswijze minder materiële behoeften had dan de Europeaan (Olivier, 1827-1830, deel 1, pp. 59-60). 'Helder water is voor hem de heerlijkste wijn.' Een stoel had hij niet nodig, want hij zat op zijn hurken. Een pisangblad deed even goed dienst als het duurste servies en hij at met zijn handen in plaats van met een zilveren bestek (Olivier, 2001, deel 1, pp. 48-49). De nieuwste mode interesseerde hem niet: zijn 'kleding en opschik blijft altijd de zelfde' (Olivier, 1827, p. 109).

Ook de zeden van de Javaan waren voortreffelijk, stelde Olivier vast. Een Javaan zou zijn vrouw nooit een kus in het openbaar geven of publiekelijk iets ten nadele van haar zeggen. Verder had hij eerbied voor zijn meerderen en was hij vriendelijk, hulpvaardig, geduldig, eerlijk en vreedzaam. Hij droeg wel een kris bij zich, maar dat betekende niet dat hij een gewelddadig karakter had; het was traditie. Het maken van *amok* kwam inmiddels dankzij het optreden van het 'menschlievende' Nederlandse gouvernement, net als diefstal, vrijwel niet meer voor (Olivier, 1827, pp. 84-87 en p. 137; Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 126). De Nederlanders hadden, zo suggereert Olivier, voor rust en vrede gezorgd in de kolonie en 'beschaving' gebracht. Wel moesten Europeanen ervoor waken dat zij het eergevoel van Javanen niet zouden kwetsen, want als ze beledigd werden, konden ze wraakzuchtig zijn. Maar over het algemeen waren Javanen volgens Olivier de zachtaardigste mensensoort die men zich kon voorstellen.

Positief oordeelt Olivier ook over de fysieke gesteldheid van de Javanen. Ze waren zeer hygiënisch: 'Zij zijn ten uiterste zindelijk op hun ligchaam, wasschen en baden zich telkens wanneer zij iets onreins hebben aangeraakt, en hebben een afschuw van morsigheid.' Bovendien waren ze sterk en onverschrokken. Hij dist verhalen op van Javanen die als 'een andere Hercules' tijgers doodden. Op een dag werd een Javaan door een sultan veroordeeld om met een stompe kris tegen een hongerige tijger te vechten: 'Eer eene minuut verlopen was, lag de tijger in zijn bloed gewenteld, dood aan zijne voeten.' Javanen zagen er ook goed uit. Dat gold in het bijzonder voor de Javaanse vrouwen, die overal bloemen strooiden, fraaie sieraden droegen en welriekende oliën in hun haar smeerden, waardoor ze nooit grijs werden (Olivier, 1827, p. 84; Olivier, 2001, deel 1, p. 64 en p. 75).

Javanen waren volgens Olivier bovendien gezond: 'Over het algemeen heerschen onder de Indianen weinige ziekten, hetwelk naar het gevoelen van kundige geneesheeren aan hunne matigheid, aan hunne eenvoudige leefwijze, en aan hun gestadig baden, voornamelijk, is toetschrijven.' Het hielp ook dat zij zich vrijwel geheel van alcohol onthielden, aldus Olivier: 'Het gebruik van sterke dranken is nergens bij de Indiaanen te vinden en de hebbelijkheid van dronkenschap is bij hen een schandvlek.'¹⁵ Ze waren

daarnaast matige eters en voedden zich voornamelijk met ‘voortbrengsels uit het plantenrijk’, zoals rijst en groente, aangevuld met een beetje vis. Het waren tevreden mensen, aldus Olivier, die dankzij de vruchtbare bodem van het land nooit honger leden (Olivier, 1827, pp. 114-116; Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 114).

De gastvrijheid van de Javaan was buitengewoon. Olivier was getuige van een bruiloftsfeest in een *kampong* (dorp), waar hij en enkele andere Europeanen onuitgenodigd aan deelnamen. Hoewel ze de bruid en de bruidegom niet kenden, werden ze als ‘oude vrienden met ongeveinsde gulheid’ ontvangen. Het dorpshoofd, de *demang*, vond het een eer als zij het huwelijk met hun aanwezigheid wilden vereren. In een oogwenk stond de hele tafel vol met de voortreffelijkste lekkernijen die zijn vrouw had bereid. (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 91).

Indruk maakte ook de eerbied die de Javaanse kinderen aan hun vader betoonden. De bejaarde *demang* had bij drie vrouwen 38 kinderen verwekt, van wie er nog 27 in leven waren. Dit gegeven veroordeelde de christelijke Olivier niet: hij accepteerde de polygamie als een onderdeel van de inheemse cultuur. Elke vrouw had het recht om tweemaal per week een ‘ondubbelzinnige liefdebetuiging’ te krijgen. Voldeed de man daar niet aan, dan had zij het recht hem aan te klagen (Olivier, p. 1827-1830, deel 1, pp. 94-95). Dat was de reden waarom de meeste Javanen monogaam waren. Zij trouwden nooit uit ‘gelddorst’, zoals in Europa, maar uit oprechte genegenheid (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 97). Javanen namen een ‘hooger standpunt van beschaving’ in dan andere Aziaten vanwege hun achting voor vrouwen. Dat westerlingen hen desondanks afschilderden als ‘halve wilden’, vond Olivier een schande (Olivier, 1827-1830, deel 1, pp. 107-108).

Een Verlichtingsidee

Het lijkt geen twijfel dat Olivier een ideaalbeeld schetste van de Javanen; het waren ‘edele wilden’, die nog niet met de westerse beschaving in aanraking waren gekomen en daardoor (nog) vrij waren van geldzucht en materialisme. Hoe verder men van Batavia en andere kustplaatsen af kwam, hoe minder ‘ontaard’ en ‘bedorven’ ze waren (Olivier, 2001, deel 1, p. 117 en pp. 122-123). Het is interessant dat Olivier zich realiseerde dat hij in zijn werk het achttiende-eeuwse, oorspronkelijk door Jean-Jacques Rousseau geïntroduceerde concept van de *noble savage* van stal haalde (vergelijk Ashcroft e.a., 2013, pp. 235-236). Maar hij plaatste er ook min of meer kritische kanttekeningen bij en nam een voor die tijd genuanceerd standpunt in. Het Westen had de plicht de

inheemse bevolking uit haar natuurstaat te verheffen en haar beschaving te brengen, maar met mate. Olivier vond niet dat inheemsen als redeloze dieren op handen en voeten in de bossen moesten rondwalen en zich met 'eikels en loof' voeden, maar hij was er evenmin van overtuigd dat de westerse 'beschaving' hen gelukkig zou maken (Olivier, 1827-1830, deel 1, pp. 108-109).

Olivier gaf er blijk van heilig te geloven in het Verlichtingsidee dat alle mensen gelijkwaardig waren, maar dat sommige volken nog minder ontwikkeld waren. Javanen konden nog stijgen op de ladder van de 'beschaving'. Vooralsnog heerste er onder hen veel bijgeloof. Een bizar staaltje daarvan betrof, zo vertelt hij, dat enige jaren geleden de schedel van een karbouw over Java was rondgedragen. Er was een gerucht verspreid dat degene die het relikwie zou neerleggen, vervloekt zou zijn. De ene Javaan gaf de doodskop door aan de andere, zodat deze uiteindelijk honderden mijlen over Java reisde. Toen de schedel te Semarang aankwam en de Nederlandse resident erover hoorde, liet hij hem bij zich brengen en in het water smijten, 'waarna men over de zaak niet meer hoorde spreken'. Er was volgens Olivier geen ander volk dat zo bijgelovig was als de Javanen. Ze waren er volgens hem zelfs van overtuigd dat elk bos, elke boom, rots of berg bewoond werd door een geest, en ze hechtten waarde aan dromen, waarzeggerij en voortekens. Als er 's nachts een hond huilde, kondigde dat volgens de inheemse bevolking ongeluk aan, terwijl het gemauw van een kat een gunstig voorteken was. Op donderdag- en vrijdagnacht wandelden de geesten van de 'afgestorvenen' over de aarde in de gedaanten van insecten, die men niet mocht doden (Olivier, 1827, pp. 78-80).

Dat de Javanen aan 'bijgeloovige hersenschimmen' waarde hechtten, betekende volgens Olivier echter niet dat ze achterlijk waren. Dat men het verstand van de Javaan met dat van een buffel vergeleek, vond hij onterecht. Het klopte volgens hem weliswaar dat ze 'weinig vlugheid, scherpzinnigheid en diep doordenken' bezaten. Velen wisten zelfs niet hoe oud ze waren. Maar dat kwam doordat hun geestvermogens te weinig getraind waren: 'Met dit alles kunnen zij door oefening en beschaving zeer verre komen.' Elders merkt hij op: 'Zij zijn geenszins ontbloot van gezond verstand, van schranderheid, van vernuft in het uitdenken van hulpmiddelen, in één woord zij zijn gansch niet verstoken van natuurlijke vermogens; maar het ontbreekt hun alleen aan de ontwikkeling daarvan.' Huidskleur speelde bij dit alles geen rol. Het denkbeeld dat 'mensen van eene verschillende kleur als een verschillend (en geringer) menschenras' werden gezien, noemde hij strijdig met de Verlichting (Olivier, 2001, deel 1, p. 86).

De Nederlanders hadden volgens Olivier de plicht om Javanen te helpen zich verstandelijk te ontwikkelen. Dat hiermee successen te behalen waren,

maakte het voorbeeld van de ‘Pangheran’ (een adellijke titel) Aria Tjakra Negara duidelijk, een beschaafde edelman, van wie hij naar eigen zeggen veel kon leren. Nagara vertelde hem veel over Aziatische en Europese volkeren, schreef met een ‘vlotte, nette en duidelijke hand’ en verstond goed Nederlands. Dat was een bewijs dat ‘inlanders’ zich ook zonder Europees onderwijs te hebben genoten konden ontwikkelen tot ‘bekwaame’ figuren (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 280, en p. 325). Dat het Javanen evenmin aan ‘genie’ voor de fraaie kunsten ontbrak, bewees volgens Olivier de schilder Raden Saleh (Olivier, 2001, deel 1, p. 87). In de jaren twintig van de negentiende eeuw werd deze door de Nederlanders ‘ontdekt’ en in 1830 ging hij met een beurs naar Den Haag om zich als kunstschilder verder te ontwikkelen. Salehs werk in romantische trant werd populair (Reynaerts, 2019, p. 126). Voor Olivier gold hij als een Javaan die met hulp van de Nederlanders de top had bereikt.

Het ‘ontwikkelen’ van de Javaan kon volgens Olivier het beste op jonge leeftijd beginnen. Javaanse kinderen waren niet anders dan Nederlandse; ze hielden van dansen, tekenen en muziek, maar hadden minder belangstelling voor wiskunde en andere ‘vljijt vereischende wetenschappen’. Daarom moest men ze stap voor stap laten wennen aan ‘ernstig nadenken’, hun geheugen oefenen en ze ‘lust in de inspanning hunner hersenen doen verkrijgen’ (Olivier, 2001, deel 1, p. 87). Er moest worden geïnvesteerd in onderwijs. Dat was een vrij progressief idee; Olivier liep er in feite mee vooruit op de ethische politiek, die aan het einde van de negentiende eeuw opgang zou maken.

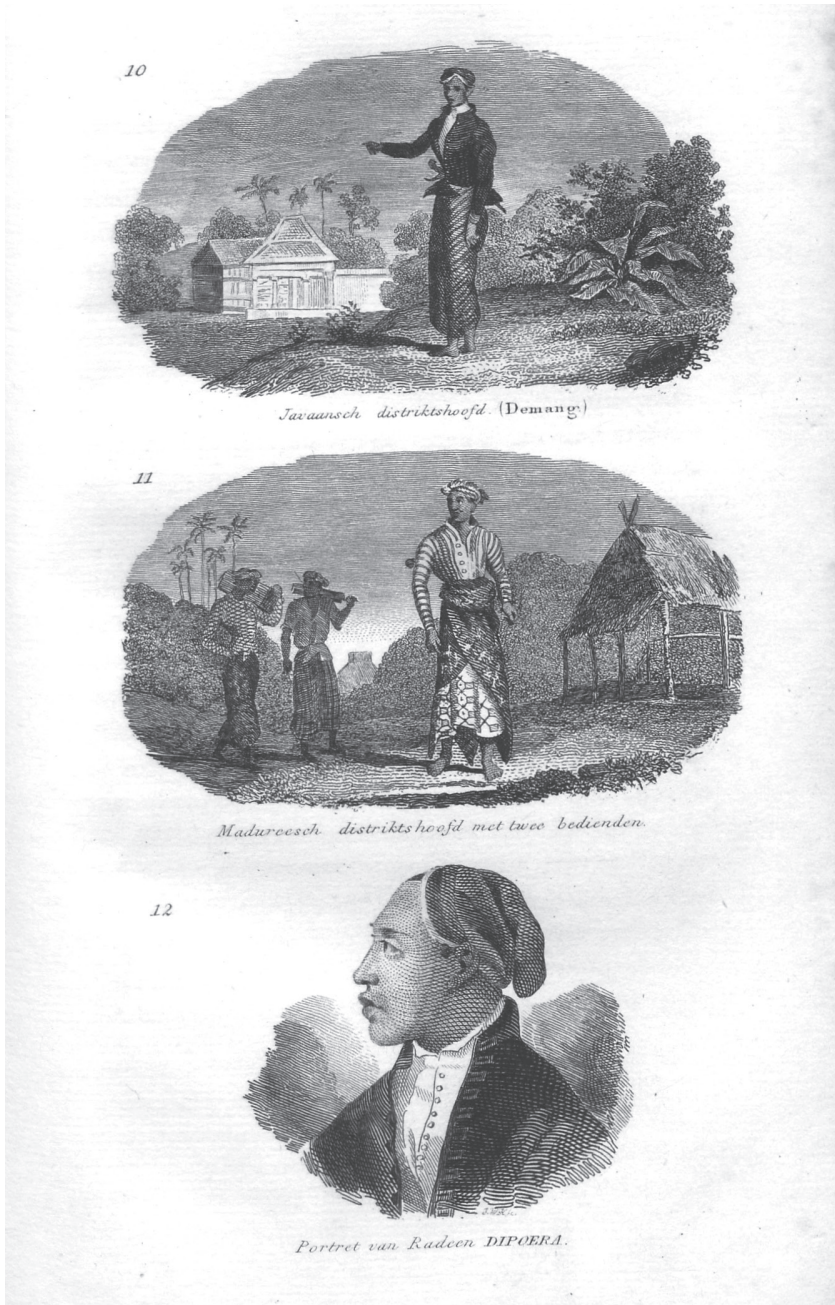
Olivier was ervan overtuigd dat als de ‘nijvere’ Nederlanders generaties lang in Indië hadden moeten leven, ze net zo ‘traag en zonder inspanning’ zouden zijn als de Javanen. Dat zij zo onontwikkeld waren, was de schuld van de vorsten, die hen al eeuwenlang onderdrukten (Olivier, 2001, deel 1, pp. 88-89). Het was volgens hem problematisch dat in Indië politieke leiders ook religieuze leiders waren. En die religie was de islam. Javanen waren goedaardige mensen, die in stilte hun geloof beleden en erkenden dat ze ‘overwonnen waren’. Maar doordat velen werden aangezet om op bedevaart naar Mekka te gaan, waar ze foute denkbeelden ontwikkelden, moest hier volgens Olivier hard tegen worden opgetreden. Hij pleitte er niet alleen voor Mekkareizen te verbieden, maar ook om het gezag van Javaanse vorsten ‘ten eenmaal den bodem’ in te slaan. Alleen dan konden de Nederlanders de invloed van de Arabische islam tenietdoen (Olivier, 1827, p. 70; Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 365 en p. 380). In de VOC-tijd hadden de Nederlanders de Javanen aan hun lot overgelaten, waardoor er in twee eeuwen tijd ‘minder vorderingen in beschaving, nijverheid en kennis’ gemaakt waren dan de afgelopen twee decennia (Olivier, 2001, deel 1, pp. 88-89). Javanen begrepen dat ze het onder de Nederlanders veel beter hadden dan onder inheemse

‘tirannen’: ‘Bij den Europeaan zijn zij menschen, bij den Sultan niet meer dan *dieren*’ (Olivier, 1827, pp. 72-73).

Olivier was ervan overtuigd dat Javanen uiteindelijk zouden inzien dat het niet erg was om onder Nederlands bestuur te leven. Daarom maakte Olivier zich ook geen zorgen over de Javaoorlog (1825-1830), die tijdens zijn verblijf werd gevoerd. Volgens hem bestond er een totaal verkeerd denkbeeld van, alsof het op heel Java onrustig was. Dat was niet zo: van west tot oost, van Anyer tot Banyuwangi, was het volkomen rustig. Alleen in Surakarta heerste volgens Olivier ‘muitelij’. Hij geloofde dat minder dan een zestigste deel van de Javanen oproerig was. Het was allemaal de schuld van Diponegoro, die beheerst werd door een ‘godsdienstig fanatisme’.¹⁶ Maar hij was op zijn beurt weer het slachtoffer van de ‘doortrapten, heerszuchtigen en boosaardigen priester van *Modjo*’, Kiai Modjo, de kwade genius die hem tot de opstand had aangezet (Olivier, 1827-1830, deel 3, p. 396, p. 399 en p. 402; Olivier 2001, deel 1, p. 325). Net als veel anderen wees Olivier de islam aan als een gif dat het van origine goedgehartige karakter van de Javaan bedierf.

De ideale Europeaan

Zoals gezegd merkt Nieuwenhuys in zijn *Oost-Indische Spiegel* op dat uit Oliviers reisteksten waardering en genegenheid voor de Javaan spreekt. Dat Olivier positief was over de Javaan, vloeide – zo blijkt uit een kritische lezing van zijn teksten – meer dan uit zijn voorliefde voor de inheemse bevolking, voort uit het ideaalbeeld dat hij van de *Europeaan* had. Olivier had een duidelijke opvatting over hoe een Europese koloniaal zich hoorde te gedragen. Daarbij maakte hij onderscheid tussen de VOC-tijd en de negentiende-eeuwse situatie. Compagniedienaren kenmerkten zich door ‘grove zinnelijkheid, zwelgerij en losbandigheid’. Dankzij Van der Capellen (gouverneur-generaal van Nederlands-Indië van 1816 tot 1826) was er intussen veel verbeterd. Hij eiste ‘ingetogenheid, matigheid en stipte welgevoegelijkheid’ (Olivier, 1827, p. 13). Olivier was overtuigd van de superioriteit van het Westen, maar de Europeaan moest die wel in de praktijk uitdragen (Olivier, 1827-1830, deel 3, p. 420). Nergens in zijn tekst stelt Olivier de Nederlandse aanwezigheid ter discussie; hij pleitte er juist voor om gebieden in de Indische archipel waar de Nederlandse driekleur nog niet wapperde, zo snel mogelijk te onderwerpen (Olivier, 1827, pp. 61-64). Ook geloofde hij in de kerstening. Als eens het christendom de islam zou hebben verdrongen, zou Indië een betere en veiligere plaats zijn (Olivier, 1827, pp. 154-156).

Afbeelding 4: 'Javaansch distrikthoofd (Demang)', 'Madureesch distrikthoofd met twee bedienden' en 'Portret van een Raden DIPOERA'. Uit: Johannes Olivier, *Tafereelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië*. Deel 1. Amsterdam, G.J.A. Beijerinck, 1836. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden.

Maar om dat te bereiken had de Europeaan een belangrijke taak: om superieur te *zijn* moest hij zich ook superieur *gedragen*. Het ideaal van de 'blanke' overheerser was, ook voor Olivier, een energieke, ondernemende man, die zich beschaafd en gematigd opstelde en gekoloniseerden streng maar rechtvaardig behandelde (Boehmer, 2005, p. 38, p. 67). Dit kwam volgens Olivier echter niet overeen met de dagelijkse praktijk. Veel Nederlandse koloniale ondergroeven het ideaalbeeld doordat ze een gemakzuchtig leven leidden. Ze waren nog te lui om zich te bewegen: 'Het is in Indië een stelregel, dat het beter is stil te staan dan te wandelen, beter te zitten dan te staan, beter te liggen dan te zitten, en beter te slapen dan te waken.' Vooral gouvernementsdienaren hadden hier een handje van. Kooplieden, die hun eigen geld moesten verdienen, gedroegen zich dikwijls veel beter (Olivier, 1827, p. 8 en pp. 38-39).

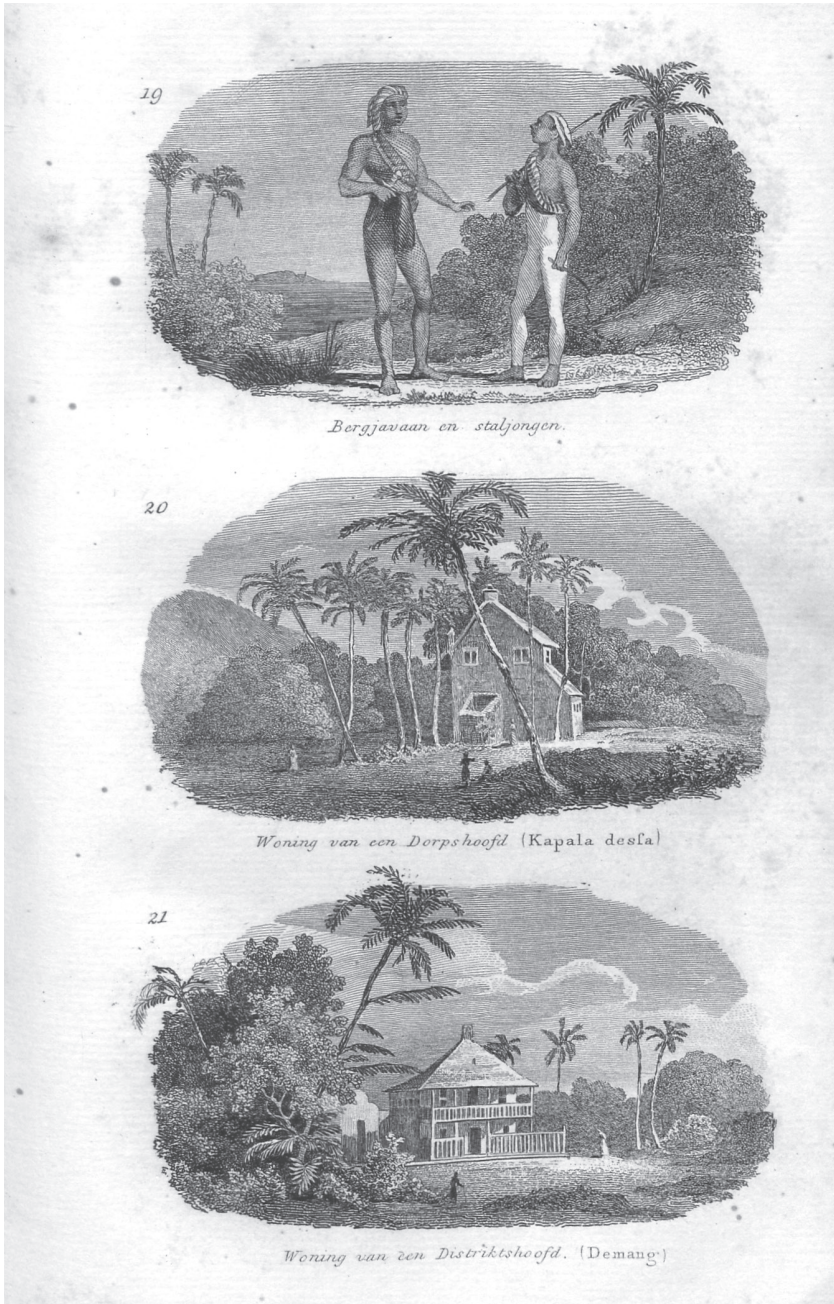
De ambtenaar leek wel een andere mensensoort. Als hij aankwam in Indië, was hij meestal nog ijverig. 's Morgens ging hij naar kantoor en tot 's avonds laat zat hij aan zijn schrijftafel. Maar hoe langer hij in de kolonie verbleef, hoe meer hij 'verindischte': 'Hij wordt van dag tot dag trager, begint maleisch te temen, bevindt zich des morgens niet lekker, laat zich pidjitten en ramassen [masseren], en zit of ligt den halven dag met eene kabaai en sarong aan.' In plaats van een dienstmaagd houdt hij er een 'half dozijn slavenmeisjes' op na, zonder wie hij nog geen sok kan aantrekken. Hij heeft zelfs een jongen om een parasol voor hem te dragen om te voorkomen dat 'zijn kostelijk brein, onder het gaan *van de deur naar het rijdtuig*, niet door een *coup de soleil*' getroffen wordt (Olivier, 1827, pp. 7-9).

Waar Javanen de alcohol doorgaans lieten staan, offerden Europeanen in de tropen volgens Olivier veelvuldig aan Bacchus. In sociëteit De Harmonie in Batavia werd te veel gedronken. In de volksmond werd er ook wel gesproken van de 'dis-Harmonie', vanwege de vele ruzies die hierdoor ontstonden. Nederlandse koloniale waren ook onmatig wat eten betreft, stelde Olivier. Omdat ze toch niets te doen hadden, zaten ze vaak urenlang aan tafel. Niet het klimaat was er de oorzaak van dat er zoveel Europeanen stierven, maar hun onmatigheid ten aanzien van drank en voedsel. Dat er in Indië volgens Olivier een totaal gebrek aan cultuur heerste, deerde hun niet. Voedsel voor het lichaam was belangrijker dan dat voor de geest. Olivier geloofde dat als er geld werd vrijgemaakt om een openbare bibliotheek te stichten de 'zelfsverveling' van veel Europeanen en de daaruit ontstane 'lever- en miltziekten' zouden verdwijnen. Nu zagen ze er met hun 'uitgerekte, bleeke en beweginglooze troniën' slecht uit, en beleefden ze nergens meer plezier aan (Olivier, 1827, p. 27 en p. 36; Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 76).

Daar kwam bij dat veel Europeanen in Indië hun geweten leken uit te schakelen. In plaats van iets goeds tot stand te brengen, streefden ze er slechts naar fortuin te maken: 'Bijna niemand bemoeit zich met eenige andere kunst of wetenschap dan die van geld bijeen te schrapen.' Een schatrijke koloniaal had eens tegen hem gezegd dat hij niet kon lezen en schrijven, maar dat het hem niet hinderde, omdat geld verdienen de enige vaardigheid was die ertoe deed. Olivier hekelde de gouddorst van de Europeaan, die 'de maan zoude willen grijpen, indien hij de wereld veroverd had' (Olivier, 1827, p. 22 en pp. 34-35; Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 108). Er waren er zelfs bij die trouwden met de 'onechte' dochters van steenrijke 'oudgasten' en zich in een ongelukkig huwelijk met een 'kribbig, kwaadaartig, valsch en wulpsch' wijf stortten omdat dit hun financiële positie ten goede kwam. Sommigen hielden er naast hun echtgenote een *njai* (inheemse 'huishoudster') opna, die volgens Olivier doorgaans meer deed dan muggen verjagen. Sommige kolonials lagen, beweerde hij, 's middags wel vier uur op bed, omdat zij zich dan door een paar 'slavinnen' lieten 'knuffelen' (Olivier, 1827, p. 23 en p. 28; Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 141).

Het slachtoffer van de gouddorst van de Europeaan was de Javaan. Veel Nederlandse landeigenaren waren erger dan de meest tirannieke sultans. Dergelijke 'onmenschen' persten de Javaan af. Met geweld boezemden zij de inheemse bevolking 'angst en schrik' in en eisten van hen een 'slaafsche onderwerping'. Olivier somt vele voorbeelden op van uitbuiting, van het heffen van willekeurige belastingen tot het moeten afstaan van de oogst voor een 'spotprijs', met als gevolg dat de Javanen 'kommer en verdriet' leden. Olivier vond het een schande en hekelde de 'hardvochtige' en materialistische Europese 'geldwolven', die het dagloon van behoeftige arbeiders uit 'onverzaadbare schraapzucht' verder 'besnoeijen en beknabbelen' wilden (Olivier, 1827-1830, deel 1, pp. 175-179, p. 182 en p. 184).

Om als kolonisator succesvol te zijn moest de Nederlander de onder hem geplaatste 'inlanders' vriendelijk bejegenen en zich in hen verdiepen, meende Olivier. De Nederlander moest zijn 'wezenlijke superioriteit, welke zijne meerdere kennis en betere beginselen van zedekunde en godsdienst hem verschaffen, ongekrenkt' te allen tijde uitdragen. Dat betekende dat hij goed moest zijn voor de Javaan: 'Hij moet arbeiden; ja! maar deze arbeid wordt hem zoo veel mogelijk verlicht.' Men diende hem niet als een minderwaardig wezen te beschouwen, maar moest met hem omgaan zoals men in Nederland met een dienstbode deed, vriendelijk, zij het enigszins op afstand. Een te vertrouwelijke omgang met inheemse ondergeschikten moest zoveel mogelijk worden vermeden (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 262; deel 3, p. 420).

Afbeelding 5: 'Bergjavaan en staljongen', 'Woning van een Dorps hoofd (Kapala dessa)' en 'Woning van een Distriktshoofd (Demang)'. Uit: Johannes Olivier, *Tafereelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië*. Deel 1. Amsterdam, G.J.A. Beijerinck, 1836. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden.

Gelukkig had het gouvernement inmiddels strenge maatregelen genomen om ‘knevelarij, verdrukking, willekeur en geweld’ aan banden te leggen. Olivier zag ook Nederlanders die hun slaven ‘zachtmoedig’ behandelden (‘met goedheid, met vriendelijkheid, met deelnemende bezorgdheid, en als leden van een en hetzelfde aartsvaderlijke huisgezin’). Maar er gebeurde nog altijd veel dat het daglicht niet kon verdragen. Cynisch stelde Olivier vast dat het leek alsof degenen die hun geweten ten noorden van de evenaar achterlieten, de meeste waardering kregen. Hij pleitte ervoor een instituut op te richten dat Indiëgangers zou voorbereiden op hun toekomstige leven, waar ze bepaalde bekwaamheden leerden ontwikkelen voordat ze ernaartoe mochten reizen (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 37, p. 139 en p. 262; Olivier, 1827, p. 22).

Dat was cruciaal. De toekomst van het kolonialisme stond op het spel. Als de Europeanen hun superioriteit niet uitdroegen, viel de legitimiteit van hun aanwezigheid in Indië immers weg. Olivier hekelde dus niet de Europese superioriteit, zoals Nieuwenhuys stelt, maar wilde die graag *zien*. Hij was slim genoeg in zijn werk te verzwijgen dat hij zelf wegens slecht gedrag uit Indië verbannen was.

Een raciale tussenlaag

Dat Olivier in zijn reisteksten sterk gericht was op de oppositie tussen Javaans en Europees, betekende niet dat hij geen oog had voor andere bevolkingsgroepen in de kolonie.¹⁷ Vooral wat hij schreef over Indo-Europeanen (‘gemengdbloedigen’) is interessant in het licht van zijn visie op Javanen en Europeanen.¹⁸ Over hun beschavingspeil oordeelde Olivier kritisch. In zijn reisteksten typeert hij Indo-Europeanen steevast als ‘liplappen’: ‘Dus noemt men die jonge lieden van beide seksen, die gesproten zijn uit de huishouding van Europeanen met inlandsche vrije vrouwen, of met inlandsche slavinnen’ (Olivier, 1827, p. 8). Waar die benaming ‘liplappen’ vandaan komt, is niet precies bekend (vergelijk Veth, 2003, pp. 171-174). In het Maleis betekent het woord ‘in laagjes van verschillende kleuren’.¹⁹ Het was in elk geval niet bedoeld als een compliment. Uit zijn teksten blijkt dat Olivier Indo-Europeanen, net als de meeste Europeanen in die tijd, niet voor vol aanzag. Het was in zijn visie een ‘bedorven menschenras’ (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 38). Op kantoor deden dit soort ‘stoethaspels’ niets en toch hadden ze meestal de beste ‘traktementen’. Hoe dommer ze waren, hoe arroganter, merkt Olivier op (Olivier, 1827, p. 11).

Het ergst waren de ‘liplapsche meisjes’, die een Europese vader hadden maar door een Javaanse moeder werden opgevoed en daardoor ‘kribbig en eigenzinnig van humeur, lui, slordig en wellustig van aard, zonder eenige kennis van iets hoegenaamd’ waren. Ze spraken volgens Olivier alleen plat Maleis, maar voelden zich vanwege hun Europese wettelijke status verheven boven ‘inlanders’, die ze mishandelden. Olivier had een voorval gehoord waarbij zo’n ‘furie’ een jonge ‘slavin geslagen, geprikt, geknepen, en eindelijk met een brandend hout’ zó geslagen had, dat ze was overleden (Olivier, 1827, p. 11 en p. 96). Het was maar goed dat het gouvernement een instituut voor de opvoeding van meisjes had gesticht – vermoedelijk het Instituut voor jonge jufvrouwen, opgericht in 1824.²⁰ Hierdoor zouden ze hopelijk een zekere ‘trap van menselijkheid en zedelijke beschaving’ bereiken (Olivier, 1827-1830, deel 1, p. 38).

We hebben gezien dat Olivier in zijn waardering voor de Javaan een vooruitstrevend standpunt innam over huidskleur. Op basis daarvan mocht men niemand als minder kwalificeren, stelde hij. Het is opvallend dat hij daar als het Indo-Europeanen betrof, heel anders over dacht. ‘Liplapsche meisjes’ vond hij lelijk. Het waren ‘Indische beautés’, en dat was geen aanbeveling. Slechts een enkele keer was er een meisje dat hem meeviel: ‘Ik beken [...] gaarne dat men eenige uitzonderingen vindt, en dat men in sommige dezer creoolsche schoonheden meisjes vindt, die even blank van kleur als rein van ziel zijn.’ Het Verlichtingsideaal van de gelijkwaardigheid van alle mensen, ongeacht hun etniciteit, ging voor Olivier opvallend genoeg *niet* op voor ‘gemengdbloedigen’. Hij betoonde zich een tegenstander van ‘rasvermenging’. Indo-Europese vrouwen hielden van pracht en praal, van dansen en muziek, en hun conversatie was ‘zouteloos’: ‘Eten, drinken, fraaije kleederen, wandelen, en huisselijke anecdoten (*chronique scadaleuse*) zijn de eenige onderwerpen, omtrent welke hun denkvermogen in werking schijnt te kunnen geraken’ (Olivier, 1827-1830, deel 2, pp. 25-26 en p. 65). Dat was niet erg voor een Javaan, maar wel voor iemand met een Europese status, die veel Indo-Europeanen hadden (indien ze erkend waren door hun Europese vader). Hun bestaan vormde een ondermijning van de westerse superioriteit.

Besluit

We hebben gezien dat Olivier zelf bepaald niet de ideale koloniaal was; hij werd zelfs wegens wangedrag teruggestuurd naar Nederland. In zijn werken presenteerde Johannes Olivier zich als een echte Verlichtingsreiziger.

Afbeelding 6: 'Gezicht op het Koningsplein nabij Batavia'. Uit: Johannes Olivier, *Land- en zeetogten in Nederland's Indië*. Deel 1. Amsterdam, C.G. Sulpke, 1827. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden.

In zijn geschriften streefde hij ernaar een getrouw beeld te schetsen van Nederlands-Indië zoals hij dat tussen 1817 en 1826 had leren kennen. Die doelstelling had tot gevolg dat hij zichzelf in zijn werk een bescheiden rol gaf. Liever dan over zijn lotgevallen schreef hij over algemene zaken die hem tijdens zijn rondreizen in 'onderscheidene ambtelijke betrekkingen' waren opgevallen. Zijn terughoudendheid om zijn eigen belevenissen centraal te stellen wijkt af van het door de Romantiek beïnvloede discours – dat in deze tijd opkwam – waarin het *narrational self* in het middelpunt kwam te staan (vergelijk Thompson, 2011, pp. 102-104). Ondanks de ambitie van de auteur om een waarheidsgetrouw beeld te schetsen zijn Oliviers reisteksten door en door ideologisch geladen.

Olivier heeft de aandacht van sommige literatuurhistorici getrokken omdat hij kritisch was over de Europeaan in Indië en welwillend oordeelde over de oorspronkelijke bevolking. Rob Nieuwenhuys vond sommige passages zo bijzonder dat hij die opnam in zijn bloemlezing *Het laat je niet los* (Nieuwenhuys, 1985, pp. 52-60). Hij concludeert dat Olivier er denkbeelden op nahield over de verhouding van de Europeanen tot de inheemse bevolking

die men zelfs naar moderne maatstaven gemeten vooruitstrevend mag noemen, omdat hij welwillend over Javanen en kritisch over Europeanen schreef (Nieuwenhuys, 1985, p. 416). Dat is echter slechts tot op zekere hoogte het geval. Veel oudere literatuurhistorici hebben de neiging om Indische auteurs kritischer voor te stellen dan ze in werkelijkheid waren. Een postkoloniale analyse kan aan het licht brengen hoe kritisch hun representaties in feite waren. Wat Olivier over de Javaan schreef, was, zoals gezegd, veeleer bedoeld om de Europeaan op zijn verantwoordelijkheid in Indië te wijzen: hij moest het goede voorbeeld geven en zijn superioriteit in zijn gedrag uitdragen.

Dát is mijns inziens de reden dat hij zich kritisch uitliet over de Nederlanders in Indië: niet omdat hij niet geloofde in hun westerse superioriteit, maar omdat ze deze onvoldoende *toonden*. Door positief te schrijven over de Javanen wilde Olivier de Europeaan een spiegel voorhouden en hem dwingen om naar zichzelf te kijken en zijn gedrag te verbeteren (vergelijk Ashcroft e.a., 2013, p. 236; Boehmer, 2005, p. 78). Olivier vond het wenselijk dat de Europeanen zich iets van de 'hoedanigheden' van de inheemsen eigen zouden maken (Olivier, 1827, p. 69). Oliviers representatie van de Javaan getuigt daardoor niet van begrip en waardering voor de 'inlander', maar vooral van Oliviers opvattingen over de 'ander'. De Javaan fungeert bij hem als een scherm, waarop hij zijn westerse denkbeelden projecteerde.

Volgens Olivier deed de verstandelijke potentie van de Javaan niet onder voor die van de Europeaan; er was alleen sprake van een ontwikkelingsachterstand. Olivier was een Verlichtingsoptimist: hij geloofde in de mogelijkheid voor de Javaan om de ladder van de beschaving te bestijgen en eenmaal op gelijke hoogte te komen met de hem overheersende Europeaan. Hij leek zich niet te realiseren dat werkelijke gelijkwaardigheid in de koloniale context uitgesloten was. Uit Oliviers reisteksten blijkt dat hij nog in de optimistische verwachtingsfase van de Verlichting verkeerde. Maar uit de denigrerende wijze waarop hij over Indo-Europeanen schreef en zijn afkeer van rasvermenging, valt op te maken dat hij niet *echt* kon geloven in de door hem beleden gelijkwaardigheid.

Bibliografie

- Ashcroft, B., Griffiths, G. & Tiffin, H. (2013). *Postcolonial Studies. The Key Concepts*. New York/Londen, Routledge. 3de druk.
- Berg, W. van den & Couttenier, P. (2009). *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam, Prometheus.

- Boehmer, E. (2005). *Colonial & Postcolonial Literature. Migrant Metaphors*. Oxford, Oxford University Press, 2de druk.
- Bossenbroek, M. (2020). *De wraak van Diponegoro. Begin en einde van Nederlands-Indië*. Amsterdam, Athenaeum, 2020.
- Boudewijn, P. (2016). *Warm bloed. De representatie van Indo-Europeanen in de Indisch-Nederlandse letterkunde (1860-heden)*. Hilversum, Verloren.
- Brantas, G. et al. (1990). Van Brave Hendrik tot Dik Trom. De negentiende eeuw. In Toorn, W. van & Heimeriks, N. (red.). *De hele Biblebontse berg* (pp. 229-293). Amsterdam, Querido. 2de druk.
- Haafner, J. (2011). *Exotische liefde*. Red. Thomas Rosenboom. Amsterdam, Athenaeum.
- Heemskerk, G. et al. (1992). *Uit menschlievendheid zoude ik barbaar kunnen worden. Reizen in Azië 1770-1830*. Schrijversprentenboek 32. Amsterdam/Den Haag, L.J. Veen/Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.
- Honings, R. & Jensen, L. (2019). *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*. Amsterdam, Prometheus.
- Hoppen, T. (1991). 'Wie den Javaan gezien heeft...' Een onbevangen kijk op de bevolking van Nederlands-Indië. *De reisbeschrijvingen van Johannes Olivier als reisliteratuur*. Doctoraalscriptie. Leiden, Universiteit Leiden.
- Hoppen, T. (1992). Elviro's reis... van Johannes Olivier. Meer dan jeugdletteratuur alléén, *Indische Letteren*, 1992 (1-2), 13-20.
- Huigen, S. (2009). De zaak Valentyn. Plagiaat en wetenschappelijk decorum aan het begin van de achttiende eeuw, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 2009 (1), 22-40.
- Jacquet, F. (1989). Oliviers reizen. Aantekeningen van een non-conformist, *Indische Letteren*, 1989 (3), 127-143.
- Meijer, M. (2005). *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam, Amsterdam University Press. 2de druk.
- Nieuwenhuys, R. (1972). *Oost-Indische spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden*. Amsterdam, Querido.
- Nieuwenhuys, R. (sam.). (1985). *Het laat je niet los. Verhalen van Nederlandse schrijvers over Indonesië, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden*. Amsterdam, Querido.
- Olivier, J. (1827). *Aanteekeningen, gehouden op eene reize in Oost-Indië, en gedurende een veeljarig verblijf in onderscheidene Nederlandsche etablissementen aldaar. Met platen, uit het tijdschrift Cybele afgedrukt, en met aanmerkingen vermeerderd*. Amsterdam, de Gebroeders Diederichs.
- Olivier, J. (1827-1830). *Land- en zeetogten in Nederland's Indie, en eenige Britsche etablissementen, gedaan in de jaren 1817 tot 1826*. 3 delen. Amsterdam, C.G. Sulcke.
- Olivier, J. ([1835]). *Elviro's reis naar en door Java en de Molukkos*. Amsterdam, H.W. Weytingh.

- Olivier, J. (2001). *Tafereelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië*. Ingeleid door Peter Boomgaard. Leiden, KITLV.
- Pratt, M.L. (2008). *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. New York/Londen, Routledge. 2de druk.
- Reynaerts, J. (2019). *Spiegel van de werkelijkheid. 19de-eeuwse schilderkunst in Nederland*. Brussel, Mercatorfonds.
- Roorda van Eysinga, P. Ph. (1830-1832). *Verschillende reizen en lotgevallen van S. Roorda van Eysinga; uitgegeven door deszelfs zoon*. Amsterdam, Johannes van der Heij & Zn.
- Said, Edward W. (2005). *Oriëntalisten*. Amsterdam/Antwerpen, Mets & Schilt/Standaard Uitgeverij.
- Thompson, C. (2011). *Travel Writing*. New York/Londen, Routledge.
- Veth, P.J. (2003). *Uit Oost en West. Verklaring van 1000 woorden uit Nederlands-Indië*. Met aanvullingen van H. Kem & F.P.H. Prick van Wely. Red. Nicoline van der Sijs. Amsterdam, L.J. Veen.
- Youngs, T. (2013). *The Cambridge Introduction to Travel Writing*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Zonneveld, P. van. (1995). *Album van Insulinde. Beknopte geschiedenis van de Indisch-Nederlandse literatuur*. Amsterdam, Amsterdam University Press.

Noten

1. Dit artikel is geschreven in het kader van mijn NWO Vidi-project *Voicing the Colony. Travelers in the Dutch East Indies, 1800-1945*, dat wordt uitgevoerd aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS). Ik dank Olf Praamstra, Coen van 't Veer en de reviewers voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
2. Het werk was voorgepubliceerd in het tijdschrift *Cybele*, dat Rob Nieuwenhuys karakteriseert als een soort *National Geographic Magazine* avant la lettre. Zie Nieuwenhuys, 1972, p. 90.
3. Vergelijk Brantas e.a., 1990, pp. 248-254; Hoppen, 1992.
4. Over Oliviers werk zie Heemskerk e.a., 1992, pp. 102-133; Jacquet, 1989. Nieuwenhuys (1972, pp. 89-91) besteedde twee bladzijden aan hem. In 2001 verscheen een facsimile-uitgave van *Tafereelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië* (Olivier, 2001). Hoppen (1991) schreef een scriptie over Oliviers 'visie' op de verschillende bevolkingsgroepen, de natuur en het kolonialisme, die vrij beschrijvend is en weinig analyse bevat. Zie in dit kader ook Hoppen, 1992.
5. In de vroege negentiende eeuw bestonden nog andere opvattingen over (zelf)plagiaat dan tegenwoordig. Zie hierover, in relatie tot François Valentyn, Huigen, 2009.
6. J. Olivier, *Land- und Seereisen im Niederländ. Indien und einigen Brischen Niederlassungen untern. von 1817 bis 1826*. 2 dln. Weimar, 1829-1833.

7. Nog in 2011 verscheen er een moderne hertaling van zijn werk door Thomas Rosenboom: Haafner, 2011. Zie in dit kader ook Van den Berg & Couttenier, 2009, pp. 120-124 en Honings & Jensen, 2019, pp. 264-269.
8. Ook Van Zonneveld (1995, p. 17) wees erop dat Olivier 'bepaald niet kritiekloos' tegenover de Europeanen in Indië stond: 'Toch is hij geen anti-koloniaal.'
9. Over Oliviers leven zie Jacquet 1989 en Olivier [1835]. De biografische gegevens in de inleiding zijn hieraan ontleend en verder aan de transcripties die Gerard Termorshuizen mij ter beschikking stelde, door hem in 1972 gemaakt van Oliviers dossier in het Arsip Nasional Djakarta, thans het Arsip Nasional Republik Indonesia.
10. *Javasche Courant*, 22 juli 1840.
11. *Javasche Courant*, 26 augustus 1840.
12. *Almanak en naamregister voor Nederlandsch Indië voor het jaar 1841*, p. 36 en p. 131; ... *voor het jaar 1850*, p. 30 en p. 248.
13. *Opregte Haarlemsche Courant*, 2 december 1858.
14. Zie voor een vergelijkbare constatering Pratt, 2008, p. 62.
15. Olivier gebruikt soms het woord 'indianen' om de inheemse bevolking van Indië mee aan te duiden.
16. Voor een recente visie op de Java-oorlog en Diponegoro, zie Bossenbroek, 2020.
17. Voor een overzicht van Oliviers visie op de verschillende bevolkingsgroepen, zie Hoppen, 1991.
18. Voor een studie over de representatie van Indo-Europeanen in fictie, zie Boudewijn, 2016.
19. Aldus <http://etymologiebank.ivdnt.org/trefwoord/liplap>.
20. Vergelijk *Bataviasche Courant*, 29 mei 1824.

Over de auteur

Rick Honings (1984) is Scaliger-hoogleraar Bijzondere Collecties en verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS). Zijn onderzoek richt zich voornamelijk op de Nederlandse negentiende-eeuwse en Nederlands-Indische literatuur. Momenteel werkt hij met een team aan het door NWO gefinancierde Vidi-onderzoeksproject *Voicing the Colony. Travelers in the Dutch East-Indies, 1800-1945*. In 2021 verscheen het boek *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen*, dat hij met Coen van 't Veer en Jacqueline Bel samenstelde.